УДК 392.1/398.831

Э.К. Хәбибуллина,
Л.Х. Дәүләтшина

ТӨРКИ ХАЛЫКЛАРДА БАЛА ТУУГА БӘЙЛЕ ЙОЛАЛАР

В статье рассматриваются обряды родильно-нарекательного цикла и связанные с ними фольклорные жанры в традиционной культуре тюркских народов. Авторы выделяют этапы родильной обрядности, анализирует фольклорные жанры, составляющие ее основу, обращает внимание на местные особенности обрядовой культуры. Отдельно внимание уделено жанру колыбельных песен, их терминологии и семантическим особенностям.

Ключевые слова: традиционная культура, обряд, ритуал, жанр, родильно-нарекательные обряды.

The article deals with the rites of the birth and birth cycle and the folklore genres associated with them in the traditional culture of the Turkic peoples. The authors identifies the stages of the birthing ritual, analyzes the folklore genres that make up its basis, draws attention to the local peculiarities of the ritual culture. Special attention is paid to the genre of lullabies, their terminology and semantic features.

Keywords: traditional culture, rite, ritual, genre, birth-and-reproach rites.

Төрки халыкларның традицион яшәеше турында сүз алып барганда, барыннан да элек, территориаль яктан бер-берсеннән шактый ерак җирләрдә яшәгән халыкларның рухи мәдәниятендәге күп кенә күренешләрнең уртак булуын билгеләп үтәргә кирәк. Мондый мәдәни һәм рухи якынлык борынгы бабаларыбызның бердәм тарихы белән тыгыз бәйләнгән, шуңа күрә, төрки халыкларның йола фольклорын өйрәнгәндә, иң элек уртак төрки нигезгә барып тоташкан күренешләргә игътибар итү зарури.

Башлангычы белән борынгы төрки чорга нисбәтле күренешләрнең берсе – гаилә-көнкүреш йолаларының бала туу белән бәйле өлеше. Башка халыклардагы шикелле үк, төркиләрдә дә бәби тууга бәйле йола һәм гадәтләр зур урын алып тора. Гомумән, баланың дөньяга яралуы элек-электән зур бер сер буларак күзаллана. Кешелекнең бик борынгы заманнарында, бу сергә әле аңлатма табылмаганда, шуңа бәйләп бик күп ырымнар, йола-гадәтләр барлыкка килгән, һәм аларның шактые гаилә көнкүрешендә бүгенгәчә сакланып калган. Әлеге йолаларның нигезендә ана һәм баланың саулыгына, баланың киләчәк тормышына, аның уңышларына, гаилә коруына тәэсир итеп була, дигән ышану ята.

Бала тууга бәйле йолалар турында сөйләгәндә, сүзне нарасыйның дөньяга пәйда булуына булышлык күрсәтүче кендек әбиләрдән башларга кирәк. Төрки халыкларның күбесендә кендек әби атамасының төрле вариантлары кулланылышта йөри: мәсәлән, карачай-

балкарларда – «*киндик анна*» [Боташев, 2001, б. 14–15], уйгурларда – «*киндик-ана*» [Чвырь, 2006, б. 55], алтайларда *«киндик-эне, кин-эне*» [Шатинова, 1981, б. 74], татарларда – *кендек әби, кендек инә,* төрекләрдә исә – *ebe* (әбә) һ.б. Кендек әби – бала табарга җыенган хатын-кыз янында бердәнбер булышчы, аның янәшәдә булуы мәҗбүри бер шарт. Бала дөньяга килүгә, кендек әби һәр гамәлен буыннан буынга сакланып килгән гореф-гадәтләргә таянып кыла. Электән килгән инанулар буенча, баланың кубып төшкән кендеге һәм җаны турыдан-туры бәйләнгән. Шул сәбәпле, татарларда баланың кипкән кендеген саклап тоту – мөһим бер гамәл санала. Аның тарту көче бар дип ышаналар: ул хуҗасын үз яныннан ерак җибәрми, һәрвакыт туган нигезенә тартып тора. Буй җиткән һәр баланың кендек әбисен олылап искә алып, аның хәлен белеп, ярдәм итеп торуы да – төрки халыклар өчен традицион күренеш.

Татарларда гына түгел, башка төрки халыкларда да кендеккә электән аерым бер мөнәсәбәт булуы күзәтелә. Мәсәлән, тувалылар аны кечкенә янчыкка тегеп куйганнар, ул баланың гомер символы буларак кабул ителгән. Алтайлар аны бишек бавына эленгән тире кисәгенә төргәннәр, кайчагында баланың әнисе шундый тире кисәген бәйрәм күлмәге өстеннән путага да беркетеп куйган. Моңа охшаш күренешне казан татарларында да күзәтергә була: кайбер гаиләләрдә баланың кендеген дә, беренче чәч бөртекләрен, тырнакларын да, тукыма кисәгенә тегеп, бишеккә бәйләү гадәте саклана. Әлеге төенчек нарасыйны яман көчләрдән саклый дип ышаналар [Брусько, 2013, с. 26–27].

Төрекләрдә баланың кендеге белән башкарыла торган гамәлләр аның җенесенә карап та билгеләнә. Киселгән кендек малайныкы булса, аны иманга китерү, киләчәктә имам итеп күрү максатыннан, кендек Корьән янында саклана яисә мәчет нигезенә күмелә; укымышлы булсын өчен, мәктәп янында күмелә; чиста булсын өчен, суга яисә диңгезгә атыла. Кызларның кендеге исә кыз бала өй җанлы булсын дип, өй астына күмелә, шулай итсәң, бала өйгә бәйләнгән була, дигән ышану яшәп килә [Yılmaz, 2014, б. 88].

Бәби тууга аны *беренче тапкыр коендыру йоласы* да гади юындыруга гына кайтып калмый, бу очракның да матур йола-гадәтләре бар. Бала, әйтерсең лә, бөтенләй башка дөньядан аерылып, без яши торган шушы дөньяга килеп кушыла да тәүге тапкыр коендырганда рухи бер чисталыкка ирешә, алай гына да түгел, аннан соң аны тәмам үз итеп, «үзебезнеке» дип кабул итәләр... Бәбине, гадәттә, беренче көннәрендә үк теләкләр тели-тели әнисе яки әбисе коендыра.

Тигез канатлы булсын,
Озын гомерле булсын,
Бәхетле, тәүфыйклы булсын,
Игелекле, шәфкатьле булсын!
[Брусько, 2013, с. 39]

Туганнан соң бәбине юындыру белән бәйле йола-гадәтләр дә төрки халыклар мәдәниятендә зур урын алып тора. Төрек һәм төрекмән халыкларында юындыру белән бергә балага тоз тидерү яисә тозлы су белән коендыру гадәте дә яшәп килә. Төрек фольклорын беренчеләрдән булып системалы рәвештә өйрәнгән П.-Н. Боратав да баланы тозлы су белән коендыру гадәте хакында язып, тозның баланы кара көчләрдән саклый торган магик көченә игътибар итә [Boratav, 1999, б. 90]. Бу йола бүгенге көндә дә сакланган, һәм ул яңа гына дөньяга килгән балага тозлы су тидерү аның тәнен пешегүдән саклый, дигән ышану белән дә бәйле. Шул ук вакытта төрекләр ир бала бай булсын дип, аны юындырганда суга акча салалар, кыз баланы юындырганда исә, матур булсын дип, суга канәфер, роза чәчәкләре салына, иреннәренә чия суы сөртелә, тәмле телле булсын дип, кызның иреннәренә бал тидерелә [Yılmaz, 2014, б. 90].

Бала туугa бәйле йолаларның мөһим компоненты – *баланы бишеккә салу йоласы.* Төрки халыкларда өй түренә эленгән бишек элек-электән төрле йола-гадәтләрнең үзәгендә булган, ул йолалар баланың бишектәге чоры белән бәйләнгән, баланы яман күзләрдән, яман көчләрдән, төрле авырулардан, үлемнән саклауны күздә тоткан. Баланы саклар өчен, бишеккә кайчы яки пычак кебек тимер әйбер, сарымсак, артыш я миләш ботагы, Коръән китабы куялар. Мәсәлән, төрекләрдә 40 көне тулмаган бәбигә бишектә *Alkarısı* (Алкарысы) дип исемләнгән (ямьсез, олы тешле, чәчләре тузгыган итеп сурәтләнә) мәхлук зарар китерер дигән ышану саклана. Алкарысыннан саклап калу өчен, баланы беренче тапкыр бишеккә салыр алдыннан Коръәннән сүрәләр укыйлар, соңыннан баланың баш очына кечкенә Коръән китаплары куя торган булганнар.

Безнең көннәрдә бишек берара яшь гаиләләр тормышыннан югалып торса да, бүген бик күпләр, традицияләрне саклап һәм дәвам итеп, өй түренә бишек элүне гадәткә кертеп баралар. Элек-электән килгән йолаларга нигезләнеп, бүген дә баланы тәүге тапкыр бишеккә салуны иң беренче чиратта әбисенә, кайчагында әнисенә тапшыралар. Элек күп кенә халыкларда бәбине бишеккә салу вазифасын күп балалы, сау-сәламәт, һәркем тарафыннан хөрмәткә лаек хатын-кызга йөкләгәннәр. Андый хатын-кыз үзе үк саулык, уңыш символы буларак кабул ителгән, үзендәге шушы асыл сыйфатларны яңа туган бәбигә дә күчерергә тиеш дип саналган.

Бала туу йоласына бәйле фольклор текстлары арасында бишек җырлары аеруча әһәмиятле урын алып тора. Бишек җырлары – фольклорның бик борынгы жанры, һәм алар бүгенгәчә, буыннан буынга тапшырылып, сакланып киләләр. Бишек җырлары – гади такмаклар гына түгел, аларның һәр сүзенә, һәр юлына тирә-як турындагы мәгълүмат, әхлак кануннары, әни кешенең сабыена ирештерер тормыш тәҗрибәсе сыйган шикелле. Төрки халыкларда әлеге жанр төрлечә атала (татар телендә – *бишек җыры*, азәрбайҗан телендә – *layla*, чагатай телендә – *elle*, чуваш телендә – *nenne,* төрек телендә – *ninni* һ.б.)

[Yardımcı, 1998, б. 2]. Гаҗәеп бер ихласлык, җылылык һәм наз белән бишек җыры көйләгән ананың йөрәгендә дә, телендә дә үз сабыеның язмышын күзаллавы, аның киләчәге өчен борчылуы, бәхет юравы, баласын дөньяда акыллы, гыйлемле, бәхетле кеше итеп күрү теләге чагылыш таба. Кайсы гына халыкларның җырларын мисал итеп алсак та, аларның тирән лиризм белән сугарылганлыгын, балага кечкенәдән үк үгет-нәсыйхәт биреп, аның киләчәген фаразлаудан гыйбарәт икәнлеген күрәбез.

Татарларда:

Әлли-бәлли итәр бу,
Мәктәпләргә китәр бу.
Тырышып сабак укыгач,
Галим булып җитәр бу.

Казакларда:

Eldiy, eldiy, nemerem,
Men özngmen kögerem.
Calıkpaymın kün boyı,
Kızıgıngna kenelem.
Eldiy, böpem, eldiy-ay,
Men salamın en-küydi-ay
[Yardımcı, 1998, б. 4]

Татарчага тәрҗемәсе

Әлли-бәлли, оныгым,
Синең белән яшәрермен,
Арып талмам көне буе.
Сөенечеңнән шатланырмын,
Әлли-бәлли, балакаем, әлли-бәлли
Мин җырлармын бишек җыры.

Үзбәкләрдә:

Osib ungil, kuvnağım,
Bolgil mevalı, bağım.
Alla-ya alla,
Sevimli bol hamişa,
Hazırgidek dil peşa
Alla-ya alla
[Yardımcı, 1998, б. 7].

Татарчага тәрҗемәсе

Үсеп җитеш, көләч йөзем,
Җимешле бул, балам,
Әлли-бәлли бәлли-бәү.
Сөйкемле бул һәрвакыт,
Хәзерге кебек хозурлы
Әлли-бәлли бәлли-бәү.

Төрекләрдә:

Nar ağacı narlanır,
Bal ağacı ballanır.
Küçük yavrum büyürse,
Okuyup memur olur.
Ee yavruma eee.
[Yardımcı, 1998, б. 7]

Татарчага тәрҗемәсе

Нар агачы нар бирер,
Бал агачы балланыр.
Бәләкәчем үсеп җиткәч,
Укып зур кеше булыр .
Әәә, балам, әәә.

Төрки халыкларда иҗат ителгән бишек җырларының нигезендә ананың баласын иксез-чиксез яратуы, аның киләчәктә уңышларга ирешүен, озын гомерле егет, каһарман булуын теләп кылган догалары, бала атасын, анасын, өлкәннәрне хөрмәтләсен дип бирелгән нәсыйхәтләре, укытучы, табиб, төзүче кебек ихтирамлы һөнәр иясе булуы белән бәйле теләкләр ята.

Баланың туганнан соңгы тормышына бәйле йола-гадәтләр бик күп. Дөньяга килүнең беренче кырык көнен, беренче атнасын барлык халыклар да үзенчә бер гадәт белән билгеләп үтә. Чөнки әлеге аралык бәбинең үзе өчен дә, аның әнкәсе өчен дә аеруча әһәмиятле чор санала. Нәкъ шушы көннәрдә баланы карау мәшәкатьле дә, мавыктыргыч та бер төс ала, аны яман күзләрдән-көчләрдән саклау өчен, бөтен йолалар да җиренә җиткерелеп башкарыла.

Төрки халыклар мәдәниятендә баланың беренче кырык көн гомеренә аерым бер әһәмият бирелә. Кырык көн тулу – җанның кешегә инүе һәм кешедән китүе белән тәңгәлләштерелә. Кешенең вафатыннан соң да кырыгын билгеләп үтү гадәткә кергән. Татарларда баланың тууына кырык көн булгач, садака бирү тиешле санала. Бала хөрмәтенә дип, гадәттә, өлкән хатын-кызларга, әбиләргә садака бирелә. Себер татарлары телендә «*арыслан сәтәкәсе*» дип аталган бу йоланың асылында балага саулык, бәхетле киләчәк юрау ята. *«Умбиш тин көмөшне арыслан сәтәқәсе тип, башыннан әйләндереп бер әбигә бирә. Шул умбиш тин көмеш бирелсә, арыслан да һөҗүм қыла алмыйты, кеше тә тийә алмыйты. Үтерәм тип килгән пычак та төшеп китәр ти»* [Баязитова, 2011, б. 31]. Төрки халыкларның кайберләрендә баланың кырык көне тулуга бәйле бу гадәт *«кыркламa», «кыркланмак»* дип атала. Төрекләрдә баланың кырыгы тулган көнне кырык чүмеч су белән коену гадәте гамәлгә кергән. Мунчада яисә өйдә башкарыла торган бу гамәл баланы һәм ананы кырык чүмеч су белән бисмилла әйтеп башларыннан коендырудан гыйбарәт. Төркиянең кайбер өлкәләрендә кырык көне тулмаган баланы коендырганда егерменче һәм кырыгынчы көннәрендә суга 40 кашык су яисә 40 бөртек арпа салып коендыралар [Yılmaz, 2014, б. 106], ә кырыгы тулмаган бала булган йортта исә сөннәт туйлары яисә җеназа үткәндә, ана белән баланы өйдән ераграк тоту тиеш санала.

Төрекләрдә *kırk çıkarma* («кырыгын чыгару») йоласы дә билгеле. Бу йолага мәхәлләдәге өлкән хатын-кызлар, туган-тумача, күршеләр чакырыла, кечкенә генә бер бәйрәм ясала. Мәҗлес башлангачы, Корьәннән сүрәләр укыла, баланың тугач та кидерелгән киемнәре салдырыла, беренче чәче киселә. Алдан хәзерләп куелган *кырк суына* кырык кашык су һәм тоз салына. Мәҗлестәге кунаклар тарафыннан дога кылына, бала бай һәм бәхетле булсын дип теләкләр теләнә (*Yaşın uzun, ömrün uzun olsun – Яшең озын, гомерең озын булсын); Kırkın tırkın çıksın – Кырыгың чыксын*). Баланы теләкләр тели-тели *кырк суы* белән коендыру, аның алга таба нык бәдәнле булып үсүен тәэмин итү максатыннан чыгып эшләнә. Кыркламa мәҗлесенең ахырында *kırk tokuç* дип аталган икмәк пешерелә. Бу икмәк мәхәлләдәге балаларга таратыла. Болай эшләү кырык көн чиген узган баланың башка балалар кебек үк сау-сәламәт булып үсүен теләү максатыннан эшләнә [Yılmaz, 2014, б. 109].

Теге яки бу гаиләдә бәби туса, яшь ананың хәлен белергә, аны котларга килү, саулыгын кайгырту якын кешеләре өчен язылмаган

бер бурыч булып тора. Күчтәнәчкә камыр һәм сөт ризыклары алып килү – борынгыдан калган гадәт. Бәби тапкан яшь әни күчтәнәчкә килгән бу ризыкларның һәммәсен дә авыз итеп карарга тиеш. Йоланың төп максаты – баланың кардәш-ыру тарафыннан кабул ителүе, үз кеше булып китүе. Якутларда яңа гына баладан котылган хатынның тәне көчсез дип исәпләнә, шуңа күрә аңа 40 көн дәвамында өйдән чыгып китү, чит йортларга керү рөхсәт ителми. Бу күренеш баланы саклау белән аңлатыла, әлеге тыюны үтәмәгән хатын-кызның баласы да авыру, көчсез була дип уйланыла [Yılmaz, 2014, б. 97].

Бәби туганнан соң аның тормышында зур урын биләгән йолалар арасында *исем кушу* аерым бер игътибарга лаек. Исем үзе дә сакраль мәгънәгә ия. Ул үзенең «хуҗасын» саклый, аның җанына калкан булып тора кебек. Шуңа күрә татарларда яңа туган баланы озаклап исемсез тоту куркыныч санала, балага беренче көннәрдә үк, кырыгы тулганчы, исем кушарга омтылалар. Исеме булмагач, бала яклаучысыз, саклаучысыз калгандай кабул ителә. Шуңа күрә аны кеше күзе тию ихтималыннан да, явыз көчләр тәэсиреннән дә ныграк сакларга тырышалар. Бары тик колагына Азан әйтеп исем кушкач кына, Аллаһы Тәгалә аны саклый, яклый дигән ышану яшәп килә. Исем кушылмаган баланың җаны, үзенең исемен тапканчы, аны эзләп, адашып йөрер, ди. Бүген татарларда исем кушу йоласы ислам динен тотучы башка төрки халыклардагы шикелле үк, бер үк кануннарга нигезләнеп башкарыла.

Исем кушу уңаеннан яисә бала хөрмәтенә махсус билгеләнгән вакытта туган-тумачаны, күрше-күләнне чакырып, махсус мәҗлес уздырыла. Кеше тормышындагы иң тәүге туй бу, җитдирәк итеп әйткәндә, баланың җәмгыять тарафыннан рәсми рәвештә кабул ителүе дип атасак та була. Чөнки сабый хөрмәтенә зурлап мәҗлес үткәрелә, аңа төрле бүләкләр китерелә, бала турында, аның да җәмгыятьнең бер әгъзасы булуы хакында кешеләргә ирештерелә. Мәҗлес вакытында балага әйтелгән теләкләр дә төрле була. Алтай төркиләренең халык иҗатында сакланып калган махсус алкышлар балага исем кушкан вакытта әйтелә:

Caksı cürüm sürzin
Carıngıda caktarbas,
Bökö bolzın.
Caaktuga ayttırbas,
Çeçen bolsun.
Cüs caş caşa,
Cügürük ata min.
[Dilek, 1996, б. 4]

Татарчага тәрҗемәсе
Озын гомер яшәсен,
Көчлегә дә җиңелмәс
Үгездәй нык булсын.
Яман сүзләр сөйләтмәс
Чичән булсын.
Йөз ел яшәсен,
Иясе бөек булсын.

Бала туу йолалары арасында ир баланы сабый чакта ук *сөннәткә утырту* йоласы да әһәмияткә ия. *Сунна* – гарәп сүзе, традиция, гадәт дигәнне аңлата. Ә менә баланы *сөннәтләү*, *сөннәткә утырту*

беркадәр таррак мәгънәгә ия, ул малайларны мөселман гадәте буенча физик пакьләндерү. *Сөннәтләү* – һәр ир баланың тормышында шактый зур урын алып торган, аны шартлы рәвештә булса да чын ир-егетләр исемлегенә керткән мөһим бер вакыйга ул. Элек-электән халык арасында даны чыккан сөннәтче бабайлар булган. Кендек әби шикелле үк, ул да ихтирамга лаек затлардан саналган, аңа бүләк-күчтәнәчләр китергәннәр, илтифат күрсәткәннәр. Чөнки аның бик җаваплы һәм саваплы, шул ук вакытта бик катлаулы эш башкарганын яхшы аңлаганнар. Сөннәтче бабай кулында – баланың сәламәтлеге, киләчәктә нәселне дәвам итүе. Әстерхан һәм Себер якларында, Урта Азия халыкларындагы кебек, бу йоланы күп итеп кунаклар чакырып, төрле уеннар, көрәш, ат чабышлары үткәреп, зурлап бәйрәм итәләр. Бу сөйләшләрдә аны *сөннәт туй, сөннәт хатеме* дип атыйлар [Баязитова, 1992, б. 230].

Әйтик, төрек, азәрбайҗан халыкларында бүгенге көндә дә сөннәт мәҗлесе туй мәҗлесеннән бер дә ким түгел. Сөннәт йоласы ир балага 11–12 яшь тулганчы үтәлә. Сөннәт эшләнәчәк һәм бала ятачак бүлмә махсус хәзерләнә: ятакка, гадәттә, ана кешенең кул эше саналган җәймә җәелә, диварларга бизәкләр, шарлар эленә. Кунакларга махсус чакырулар җибәрелә. Кунаклар җыелгач, пәйгамбәрне олылау максаты белән аятьләр укыла, салават әйтелә. Сөннәт алдыннан ир бала авылларда ат өстенә, шәһәрләрдә купшы машинага утыртып йөртелә, шул рәвешле урам әйләнү гадәте гамәлгә ашырыла. Соңгы елларда сөннәт махсус шифаханәләрдә башкарылуга карамастан, бала янына ир туганы кертелә. Баланың авыртуы кимесен өчен, аңа лукум каптыралар. Элек заманнарда кулына чи йомырка тоттыру гадәте дә булган. Сөннәттән чыгуга, баланың өенә кунаклар килә, зурлап мәҗлес үткәрелә.

Адыяман җирлегендә Корбан итенең чалган өлеше иң хөрмәтле кешегә – кирвәгә (төрек халкында *кирвә* дип «сөннәт ителгән баланың кулын яки аягын тотып торган һәм бала өстендә ата хакы булган кеше»не атыйлар) бирелә. Туйларда давыл, зурна кебек музыка уен коралларында уйныйлар, җирле биюләрне башкаралар. Озын гомерле булсын дип, баланың кулына кына ягу ритуалы үткәрелә, үзенә алтын тәңкә тагыла [Яруллина-Йылдырым, 2014, б. 546].

Бала тууга бәйле йола-гадәтләрне барлап чыккач, еллар, гасырлар дәвамында аларның күбесе онытылган, югалган, үзгәреш кичереп, башка төсмер алган булса да, асылы шул ук калганлыгын күрә алабыз. Әмма шуңа карамастан, кайбер төрки халыкларда бу йолаларның сакланып һәм үтәлеп баруы да күзәтелә. Моны без югарыда үрнәкләр белән дә дәлилләп үтек. Һәр йола сабый баланың кешелек дөньясында «яңадан тууына», җәмгыять тарафыннан кабул ителеп үз урынын алуына, аның сәламәтлеген кайгыртуга, анда әдәп-әхлак кагыйдәләре тәрбияләүгә хезмәт итә. Бала туу белән бәйле гореф-гадәтләрне барлау-өйрәнү безгә шулай ук буыннан буынга тапшырылып килгән, кабатланган кайбер гамәлләрнең тарихын һәм асыл мәгънәсен-функциясен аңлау-ачыклау өчен дә бик кирәк.

Әдәбият

Баязитова Ф.С. Халык традицияләре лексикасы: бишек туе (йола һәм фольклор текстлары яссылыгында). Казан, 2011. 815 б.

Боташев М.Д. Искусственное родство у карачаевцев (XIX–XX вв.): автореф. дис. … канд. истор. наук; Ин-т этнологии и антропологии им. Н.М. Миклухо-Маклая. М., 2001. 27 с.

Брусько З.М., Завгарова Ф.Х. В круге жизни. Казань: Ихлас, 2013. 224 б.

Чвырь Л.А. Обряды и верования уйгуров XIX–XX вв.: очерки народного ислама в Туркестане. М.: Восточная литература, 2006. 287 с.

Шатинова Н.И. Семья у алтайцев. Горно-Алтайск: Алтайское кн. изд-во, 1981. 184 с.

Яруллина-Йылдырым Р.А. Төрки халыкларда сөннәт йоласы: традицияләр һәм бүгенге торышы (татар һәм төрек халыклары мисалында) // Традиционная культура тюркских народов в изменяющемся мире: материалы I Международной научной конференции (12–15 апреля 2017 г.). Казань: Ак бүре, 2017. С. 545–548.

Boratav P.-N. 100 Soruda Türk Folkloru. İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1999. 256 s.

Dilek İbrahim. Altay Türklerinde çocuğun doğması ve doğum günü kutlamalarına dair bazı inanışlar // Bilig Dergisi. 1996. S. 1. S. 51–54.

Yardımcı Mehmet. Kıbrıs ve diğer Türk ülkelerinde ortak ninni ve tekerlemeleri // II. Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24–27 Kasım 1998 Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti. S. 1–11.

Yılmaz Yeşil. Türk Dünyasında Geçiş Dönemi Ritüelleri. Ankara, 2014. 280 s.

Работа выполнена в рамках мероприятия 3.5.4
Государственной программы «Сохранение, изучение и развитие
государственных языков Республики Татарстан
и других языков в Республике Татарстан на 2014–2022 год»

Мәкалә «2014–2022 елларга Татарстан Республикасы дәүләт телләрен
һәм Татарстан Республикасында башка телләрне саклау,
өйрәнү һәм үстерү» Дәүләт программасының 3.5.4 номерлы чарасын
тормышка ашыру кысаларында нәшер ителә

Хәбибуллина Эльмира Камил кызы,
филология фәннәре кандидаты, доцент, Казан федераль университеты
Халыкара мөнәсәбәтләр институты Халыкара мөнәсәбәтләр
һәм Көнчыгышны өйрәнү югары мәктәбе деканы

Дәүләтшина Ләйлә Хәсән кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел,
әдәбият һәм сәнгать институты гыйльми секретаре